

VAALIJÄRJESTELMIEN TARKOITUKSEN MUKAISUUDESTA

Tuttu Tarkiainen

Valtiotieteellisessä kirjallisuudessa näkee usein esitettävän väitteenä tai resignoituneena toteamuksena, että maailmassa ei ole eikä voi olla »täydellistä» järjestelmää kansanedustuslaitoksen valitsemiseksi.

Voitaisiin puhua laajasti tuollaisesta ihannehakuisesta ajattelusta, joka vielä tänä päivänä niin sitkeästi kahlehtii monia itseään vankkumattomina reaalitieteilijöinä pitäviä politologeja. Se ei kuitenkaan kuulu tämänkertaiseen teemaan. Riittää kiinnittää huomio siihen, että vaalijärjestelmiä tarkastellessaan tutkija on päätenyt tuohon kielteiseen käsitykseen yksinomaan sen vuoksi, että hän on asettanut liian korkeat tavoitteet. Hän on määritellyt vaalijärjestelmälle vaatimukset, jotka ovat joko laatunsa puolesta hyvin vaikeat täytettäviksi tahi suuren lukumääränsä vuoksi mahdottomat yhtäaikaan toteutettaviksi.

Yleispäteväksi tieteelliseksi havainnoksi käsitys kaikkien vaalijärjestelmien epätydyttävyydestä onkin yksipuolisuudessaan ylen altis kritiikille. Tosiasia näet on, että maailmassa on ollut ja edelleen on vaalijärjestelmiä, jotka täyttävät tarkoituksensa. Ratkaisevaa tietysti on vain se, mitä minkin systeemin avulla halutaan saavuttaa. Tavoite voi olla suppea ja yksinkertainen. Mutta se saattaa muodostaa myös mutkikkaan, monisäikeisen pulman, vieläpä juuri sellaisen, johon ei ole ehdotonta vastausta.

Edustajanvaalien pääasialliset tarkoitukset ovat kahdella tasolla. Vaalit on ensinnäkin aiottu tyydyttämään valitsijoiden tarvetta olla aktiivisesti mukana poliittisessa toiminnassa tai joskus herättämään heissä tuota aktiivisuutta. Toiseksi ne palvelevat menetelmänä, jonka avulla luodaan valitsijoiden mandaatin turvin toimiva edustuslaitos ja määrätään eräät tämän tärkeimmät ominaisuudet.

Kumpaankin tehtävähaaraan voidaan kasata vähäinen tai suuri joukko tavoitteita. Valitsijoille, esimerkiksi, saattaa riittää tai voidaan kuvitella riittävän vahvistaa valmiina esitetty ratkaisu, taikka heidän eteensä voidaan asettaa valikoiminen kahden tai useamman vaihtoehdon välillä. Myös edustuslaitokselta voidaan vaatia hyvin erilaista roolinsuoritusta. Niin sanoaksemme yksinkertaisimmassa tapauksessa edustuslaitoksella on pelkästään eräänlaisen koristeellisen symbolin asema. Toisaalta taas pääpaino saate-

taan panna sille, että edustuslaitos tiivistetyssä koossa kuvastaa valitsijakunnan keskuudessa esiintyviä mielipidesuuntia. Tai pidetään tärkeimpänä luoda työkykyinen laitos, joka saamansa valtuuden nojalla pystyy itsenäisesti hoitamaan sille uskotut tehtävät.

Kaikki tuonkaltaiset tarkoituserät eivät välttämättä ole periaatteellisesti keskenään ristiriitaisia eivätkä myöskään käytännössä toisensa kumoavia. On mahdollista pyrkiä saavuttamaan useita niistä, vaikkei kaikkia, samanaikaisesti. Mutta politiikan todellisuudessa esiintyy vielä muita tekijöitä, jotka muodostavat punnuksen vaa'assa ja pakottavat etsimään toisia muotoja kuin suora tähtääminen johonkin teoreettisesti yksiselitteiseen päämäärään. Riittänee tässä yhteydessä muistaa historialliset traditiot, jotka vain aniharvoissa tapauksissa ovat kokonaan sivuutettavissa, ja sellainen arkipäiväinen seikka kuin kysymys jonkin vaalijärjestelmän teknisestä ja kustannuksellisesta käyttökelpoisuudesta. Mitä useampia näkökohtia on otettava lukuun, sitä mutkikkaammaksi tietysti käy pulman ratkaiseminen tyydyttävällä tavalla. Ja jos tarkastelija kaiken lisäksi säilyttää arvosteluasteikossaan sen vaatimuksen, että tuloksen tulisi olla loogisesti ehyt, hän hyvin helposti lankeaa tekemään tuon kielteisen yleistyksen, josta alussa mainitsin.

* * *

Kaikki vaalit merkitsevät toimitusta, jossa mitataan valitsijoiden asenteita ja tahtoa jossakin mielessä. Väärentämättömiksi tarkoitetuissa vaaleissa on erittäin tärkeä sija sillä seikalla, kuinka uskollisesti heidän antamansa »kansan tahtoa» tulkitsevat äänet saadaan kootuiksi. Kaikkialla onkin pyritty tekemään äänestämistoimi niin yksinkertaiseksi kuin suinkin, jotta virhemahdollisuudet supistuisivat minimiin.

Meillä Suomessa hylättyjen vaalilippujen prosentuaalinen määrä ei ole mitenkään suuri. Silti se on toisinaan päässyt nousemaan merkittäväksi. Esimerkiksi kolmessa ensimmäisissä sodanjälkeisissä eduskuntavaaleissa hylättiin kullakin kertaa 0,7 prosenttia äänestyslipuista, mikä absoluuttisena lukuna vaihteli noin 12.000:sta lähes 14.000:een. Myöhemmin luku on vähentynyt ja oli vuoden 1962 vaaleissa 0,35 prosenttia, noin 8.000. Kun kuitenkin tiedetään, että monissa tapauksissa ratkaisu edustajanpaikasta on saattanut riippua muutamista tai joistakin kymmenistä äänistä, on tietysti nurinkurista, jos tärkeässä kilvassa valitsijoiden suosiosta voittoja ja tappioita jakelee inhimillinen erehtyväisyys.

Virhemarginaalia voidaan otaksuttavasti edelleen supistaa sillä tavoin, kuin on ehdotettu, nimittäin rajoittamalla äänestäjän valinnanvapauden laajuutta: poistamalla oikeus kirjoittaa äänestyslippuun jonkun nimi, joka ei ole ehdokaslistojen lopullisessa yhdistelmässä. Tällä oikeudellahan ei ole ollut käytännöllistä merkitystä.

Vaalien tulokseen voi kuitenkin tulla virheellisyyksiä myös muulla tavoin kuin äänestäjien taitamattomuuden vuoksi. Siihen, että vaalit eivät todellisuudessa vastaa tarkoitustaan äänestäjien tahdonilmaisujen väärentämättömänä, täsmällisenä tulkintana, saattavat olla syypäitä myös viranomaiset. Itse lopullisen vaalituloksen määrittämisessä voi näet sattua ratkaiseviakin erehdyksiä, joita ei ole arvattu kuvitella. Eräissä maissa on suoritettu pelkästään tutkimusmielessä vaalilaskennan jälkitarkastuksia. Tarkastusten tuloksista ei ymmärrettävistä syistä anneta mielellään täsmällisiä tietoja julkisuuteen, mutta niiden sanotaan paljastaneen yllättävän paljon virheitä sellaisissakin olosuhteissa, joissa valvonta on ollut tiukka.

Äänestäjien ja laskentaviranomaisten erehdysten aiheuttamasta tulosten vääristymisestä — samoin kuin koko laskennan vaivasta — on ollut helppo vapautua siellä, missä äänestäminen on voitu koneellistaa, edellyttäen tietysti, että koneet pidetään kunnossa. Yhdysvalloissahan käytettiin äänestyskoneita ensi kerran jo yli seitsemän vuosikymmentä sitten. Vastaavanlaisen laitteen kehittäminen suhteellisia vaaleja varten on ollut jonkin verran mutkikasta. Alankomaissa on kuitenkin viime aikoina päästy niin pitkälle, että on konstruoitu verraten halpa äänestyskone ja annettu lakiesitys sen käyttöönottamisesta. Äänestyskoneen käyttöä ei Alankomaissa tehdä pakolliseksi, vaan valinnanvaraiseksi äänestyslipun käytön kanssa.

Harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta — näitähän ovat Alankomaat ja Israel — yleisissäkin vaaleissa otetaan mittaa äänestäjäkannasta vain osiin paloitteluna. Maa jaetaan vaalipiireihin, ja tämä tapahtuu milloin minkinlaisin perustein. Vaalipiirien rajanveto saattaa toisinaan luontevasti noudataa joitakin valitsijakuntaa halkovia linjoja, kuten erottaessaan perinteiltään tai taloudelliselta rakenteeltaan taikka muissa suhteissa täydelleen erilaiset väestöalueet omiksi yksiköikseen. Nykyajan valtiossa se kuitenkin usein seuraa hallinnollisia rajoja, jotka kylläkin tekniseltä kannalta ovat käteviä tähän tarkoitukseen, mutta jotka oikeastaan on piirretty kokonaan vaaleille vieraiden näkökohtien mukaisesti.

Vaalipiirijako vaikuttaa väistämättömästi monella tavalla vaalien valmisteluun ja toimittamiseen sekä myös siihen, kenen hyväksi valitsija voi tai kenties saa antaa äänensä. Se toisin sanoen voi sitoa hänen äänensä vaikutuksen maantieteellisesti ahtaisiin rajoihin.

Vaalipiirijaolla on monessa maassa, ennen muita parlamenttilaitoksen emämaassa Englannissa, vankat historialliset juuret. Englannin alahuone on todella ollut *Ma i s o n d e s C o m m u n e s*, kuntien edustuslaitos, ja siksi se katsotaan edelleenkin. Vastaava ajatus on jossakin muodossa levinnyt yleensä kaikkialle eräiksi periaatteeksi, jonka varaan edustuslaitos pystytetään, myös sinne, missä on lisäksi erityinen valtion federaalista luonnetta kuvastava toinen kamari.

Vaalipiiriin jyrkkää noudattamista vaativista syistä ovat vanhat paikkakunta-näkökohdat menettäneet alkuperäistä merkitystään nykyajan valtiossa. Tätä osoittaa moni seikka. Muuan niistä näkyy ehdokasasettelussa. Esimerkiksi juuri Englannissa, yhden miehen vaalipiirien maassa, on havaittu eräs kehitysilmio, joka puhuu sen puolesta, että edustuksen paikkakunnallisuutta ei enää voida tulkita kovin suppeasti. Tarkoitan tendenssiä etsiä vaaliedokasta jostakin muualta kuin sieltä, mistä hänet aiotaan valita alahuoneeseen. Niistä kaikkiaan 618 englantilaisesta, skotlantilaisesta ja walesiläisestä ehdokkaasta, jotka konservatiivinen puolue asetti viime vaaleihin, oli vain noin kymmenen prosenttia otettu kulloinkin asianomaisesta vaalipiiristä. Tosin lähes 70 prosenttia oli löydetty samasta tai naapurikreivikunnasta, mutta taas kokonaista 20 prosenttia pitkän matkan päästä. Vastaavanlaista pyrkimystä karttaa edustajan valitsemista äänestäjien omasta lähiympäristöstä tavataan muuallakin kuin Iossa-Britanniassa. Se ei todista halua hylätä kokonaan paikallisedustuksen elementti parlamentista. Se vain osoittaa, että ahdasta nurkkakuntaisuutta pidetään useimmissa tapauksissa toisarvoisena, kenties kielteisenä seikkana. Englantilaisen hienotunteisen selityksen mukaan valitsija ei anna täyttä arvoa kotikulmilla esiintyvälle kyvyllä.

Meillä Suomessa — jossa vaalipiirit, Ahvenanmaata lukuun ottamatta, ovat aivan toisenmittaisia kuin Englannissa — vaalipiiriäjattelu on ollut hyvin voimakasta. Tämän osoittamiseksi tulkoon mainituksi muutamia piirteitä eräiden vaalilainsäädäntömme yksityiskohtien tulkinnasta.

Useat oikeusoppineet ovat edustaneet sitä kantaa, että oikaisua vaaliluetteloon ei saisi vaatia muu henkilö kuin se, jonka välitön etu on kysymyksessä, ja tässä asemassa on ainoastaan saman vaalipiiriin äänioikeutettu. Päätelmän pohjana on siis kuva valtiollisista vaaleista tapahtumana, joka muka ei välittömästi koske kansalaisten etuja yli vaalipiirirajojen. Toisen, vielä valaisevamman esimerkin saa niistä mielipiteenvaihtoista, joita on käyty äänestämistä ja äänten laskemista yli vaalipiirirajojen koskevista kysymyksistä. Oikeustieteellisestä kirjallisuudesta ja eduskunnan asiakirjoista kertyy suuri joukko lausumia, joiden mukaan vaalipiirijako on tarkoitettu niin jyrkäksi, että ajatus tulokseen vaikuttamisesta yli piirirajojen on kerrassaan torjuttava.

Tämä on tietysti tavallaan loogista, kun edustajanpaikat jaetaan vaalipiirien kesken ja ehdokaslistat laaditaan samaten vaalipiireittäin. On tosin ollut muuan tärkeä poikkeama tuosta muuten ankarasta karsinoimiskavasta. Eduskuntareformia tehtäessä pidettiin arvokkaana sallia samojen ehdokkaiden sijoittaminen listoille myös eri vaalipiireihin. Todellisuudessa on näin ollut luotuna kanava, jota pitkin vaalien tulos sittenkin vaikuttaa jossakin määrin yli vaalipiirirajojen. Kun näet ehdokas voi tulla edustajaksi

vain yhdestä vaalipiiristä, hänen muualla saamansa äänet lankeavat toisten hyväksi. Nykyisen lain mukaan sellainen ehdokas, joka tulee valituksi kahdessa tai sitä useammassa vaalipiirissä, joutuu edustajaksi siitä piiristä, jossa hänen vertauslukunsa on suurin, ja vetää noista toisista piireistä eduskuntaan kustakin henkilön, joka olisi ollut hänen varamiehensä. Näin tarjoutuvasta mahdollisuudestaan on vaalilain tarkistamiskomitean mietinnössä ehdotettu tehtäväksi loppu.

Perinteellisen kaavan mukaan, joka meilläkin yhä pätee, ei vaaleissa varsinaisesti saada valtakunnallista tulosta lainkaan, vaan pelkästään vaalipiireittäin määrättyjä. Faktisen tuloksen ja sen tuloksen välille, joka saataisiin, jos otettaisiin laskuperustaksi koko maassa annetut äänet, syntyy pakosta eroja. Ne voivat olla milloin tuntuvia, milloin merkityksettömiä. Kuinka suuria poikkeamia pidetään siedettävänä, riippuu tietysti siitä, mitä vaali järjestelmältä kulloinkin odotetaan. Meillähän, kuten tiedetään, on asiasta käyty kiistaa niin kauan kuin yksikamarinen eduskunta on ollut olemassa. Menneinä vuosikymmeninä on monesti ehdotettu ryhdyttäväksi uudistukseen joko siten, että kaikkia vaalituloksia laskettaessa katsottaisiin maa yhdeksi vaalipiiriksi, tai siten, että näin meneteltäisiin vain kahdenkymmenen edustajanpaikan täyttämiseksi. Jälkimmäisen menetelmän, ns. lisä- eli liikkuvien mandaattien järjestelmän, esikuva on otettu lähinnä Tanskasta.

* * *

Vaali järjestelmien pohjimmainen ero perustuu siihen, että ne on tarkoitettu mittaamaan ja tulkitsemaan eri seikkoja äänestäjäkunnan tahdon ilmaisuista sekä siirtämään tulos hyvin erilaatuisten edustuslaitosten tasolle.

Selväpiirteisimpiä nykyisistä vaali järjestelmistä on se, jota noudatetaan Neuvostoliitossa. Ilmeisesti sen on katsottu täyttävän siihen kiinnitetty toiveet, koska se on ollut jo verraten kauan voimassa ja koska samojen periaatteiden mukaiset vaalimenetelmät on otettu käyttöön useimmissa kansandemokratioissa. Myös eräissä Afrikan uusissa valtioissa tapaa sen muunnelmia.

Neuvostovaalien tehtävänä on antaa todistus »puolueen, hallituksen ja kansan suuresta liitosta». Vaalien merkitys selitetään siten, että toimitus symboloi ja vahvistaa tuota »mystistä ja pyhää sidettä». Kun virallisesti laadituilla listoilla on ehdokkaita täsmälleen yhtä monta kuin täytettävänä olevia paikkoja, ei äänestäjälle ole annettu selektio- eli valintatehtävää. Tällaisia ratifiointivaaleja, joissa valinnanvara on yhtä laaja kuin oli Aatamalla Jumalan osoittaessa hänelle vaimoksi Eevan, ruvettiin Puolassa sanomaan paratiisivaaleiksi.¹

Paratiisivaaleissa ei siis varsinaisesti valita, vaan vahvistetaan muualla valikoidut henkilöt edustajantoimeen. Äänestäjällä ei ole tilaisuutta ilmaista

vaalilipulla mieltään mistään politiikkaa tai henkilöä koskevasta vaihtoehdoista. Kysymyksessä ei ole eri suuntien eikä eri henkilöiden välinen kilpailu. Missä määrin edustajat ominaisuuksiltaan vastaavat äänestäjien odotuksia samoin kuin missä määrin tuloksena oleva edustuslaitos muodostaa pienoiskuvan valitsijakunnasta, ei riipu äänestäjistä, vaan virallisten ehdokaslistojen laatijoista. Vaaleissa voitaisiin enintään nähdä punnittavan vastakkain noiden listojen suosiota ja epäsuosiota. Itse vaalimenetelmä on yhtä kuin jaa- ja ei-äänten laskemista. Siksi ei ole mitään perustetta käyttää muuta kuin enemmistövaalitapaa silloinkaan, kun listoille on sijoitettu puolueeseen kuulumattomia, kuten Neuvostoliitossa, tai useisiin puolueisiin lukeutuvia ehdokkaita, kuten eräissä kansandemokratioissa.

Ei ole mielekästä verrata Neuvostoliiton kansandemokratioiden vaali-järjestelmiä muulla noudatettuihin. Se edustuslaitos, joka asetetaan ratifiointivaaleissa, on tarkoitettu täyttämään hyvin erikoislaatuista tehtävää. Sen roolina on ilmentää sosiaalista ja poliittista eheyttä, monoliittisuutta. Siitä puuttuu kokonaan taistelu- ja kiistelyelementti: Siinä ei käydä debatteja, ei käytetä aikaa eikä energiaa mielipideriitoihin, keskenään kilpailevien ehdotusten käsittelyyn, puhumattakaan taktisista tempuista ja jarrutuksesta. On tunnettua, kuinka suppeata vuorosanojen vaihto on Neuvostoliiton korkeimman neuvoston istunnoissa, miten nopeasti suuretkin lakiesitykset läpäisevät, kuinka yksimielisesti vaaliehtotukset hyväksytään ja miten lyhyin istuntokausin parlamenttilaitos selviää tehtävistään — valtiosäännön sanamuodon mukaan — valtiovallan ylimpänä elimenä.

Kilpailuolosuhteissa toimitetuissa vaaleissa tarkoituserät ovat hyvin toisenlaiset. Asianlaita ei ehkä ole niin, että jokainen puolue kammoksuisi sellaisen tilan syntymistä, jossa sillä yksinään olisi hallinnassaan koko poliittinen kenttä. Mutta vaikka näin tietysti voisi käydä — ja niinhän on ollut asianlaita Yhdysvaltojen eräissä etelävaltioissa samoin kuin meillä Ahvenanmaan vaalipiirissä —, itse järjestelmä on laadittu avoimeksi useamman kuin yhden puolueen edustautumista varten. Vieläpä voidaan kurioositeettina osoittaa jokin tapaus, jossa yhden ainoan puolueen esiintyminen vaaleissa ei ole ollut luvallistakaan. Niinpä kun heti toisen maailmansodan päätyttyä Yhdysvaltain miehitysviranomaiset antoivat hallinnassaan oleville saksalaisalueille ohjeet valtiosääntölakeja ja poliittisen elämän järjestämistä varten, sanottiin niissä nimenomaisesti mm.: »Kansan suorittamat vaalit toimitetaan kilpailuoloissa, joissa vähintään kaksi tehokkaasti kilpailevaa valtiollista puoluetta alistaa ohjelmansa ja ehdokkaansa julkiseen tarkastukseen.»

Edustuslaitokset ovat jo niiden traditionaalisten katsomusten vuoksi, joiden varassa länsimaiset parlamenttityypit ovat kehittyneet, alunperin suunnitellut poliittisen debatin tyysijoin. Näin on laita myös siinä tapauksessa,

että edustuslaitos on historiallisesti nuori. Ja käytännössä länsimaiset parlamentit ovat kyenneet säilyttämään tämän asemansa, vaikka niiden käymän debatin laajuus ja teho ovat voineet ajoittain huomattavasti vaihdella. On havaittu myös jokin sikäli poikkeuksellinen ilmiö, että edustuslaitos on melkein kokonaan kadottanut merkityksensä tässä suhteessa ja tullut ennakoita valmisteltujen päätösten jokseenkin epäitsenäiseksi ja epäkiintoiseksi rekisteröijäksi. Näin on ollut sodanjälkeisessä Itävallassa. Mutta se ei ole johdunut enempää perinteistä kuin vaalijärjestelmästä. Syynä on ollut maassa kahden vuosikymmenen aikana hallitusten muodostamisessa noudatettu menettely, joka on toisaalta supistanut parlamentillisen opposition mitättömäksi ja voimattomaksi sekä toisaalta siirtänyt poliittisen ratkaisuvallan hallituspuolueiden koalitiokomissioon. Itävallan tapaus on ymmärrettävä pelkästään tuon omalaatuisen käytännön seuraukseksi, käytännön, jonka jatkuvuudesta ei ole takeita.

Kaikkialla, missä ei ole pyritty intressien ja mielipiteiden yhdensuuntaisuuteen, on jo vaalijärjestelmän perusolettamuksena, että äänestäjät eivät ole yksimielisiä. Itse asiassa on kilpailuoloissa toimitettavien vaalien koko mekanismi laadittu sellaiseksi, että se suorastaan provokoi erimielisyyteen. Siinä ei ole asetettu äänestäjille ainoiksi mahdollisuuksiksi joko kannattaa virallista ehdokaslistaa tahi äänestää tyhjää. Pidetään aksiomana, että valitsijakunnassa tapahtuu jakaantumista ja ryhmittymistä — oikeastaan sitä enemmän, mitä laajemmille piireille äänioikeus on myönnetty. Vaalijärjestelmä haastaa äänestäjät ryhmittymään joidenkin intressien, henkilöiden tai muiden seikkojen ympärille ja organisoitumaan kilvoittelua varten. Itse vaalitoimituksessa noudatetaan määrättyjä pelinsääntöjä, joiden mukaan voitot ja tappiot jakautuvat.

Tämä merkitsee sitä, että vaalijärjestelmiin sisältyy joitakin sitoumuksen luonteisia periaatteita, joiden loukkaaminen vääristää tuloksen. Näin käy siellä, missä enemmistöperiaate on johtavana, jos vaalipiireittäin laskettu tulos ei vastaakaan tuota periaatetta koko maan osalta. Suhteelliseen vaalitapaan sisältyvä lupaus suhteellisuudesta on puolestaan hyvin mutkikas.

Meillähän on siitä tavasta, millä eduskuntavaalien suhteellisuus on toteutettu, käyty kiistaa pian kuusi vuosikymmentä. Toistaiseksi viimeinen virallinen repliikki tässä keskustelussa on lausuttu vuosi sitten valmistuneessa vaalilainsäädännön tarkistamiskomitean mietinnössä II. Siinä on omaksuttu kielteinen kanta kaikkiin tähänastisiin korjausehdotuksiin.

Komitea on kuitenkin herättänyt myös erään kysymyksen, jota saattoi arvella valmiiksi pohdituksi, mutta joka ei silti näy olevan selvä, nimittäin sen, mitä suhteellisuuden mittaa meidän vaalilainsäädännössämme tarkoitetaan. Mietinnössä sanotaan mm., että »puolueiden koko maassa saamien äänimäärien suhdetta ei voitane asettaa ainoaksi mittapuuksi, jonka mu-

kaan vaalijärjestelmän toteuttaman suhteellisuuden oikeudenmukaisuutta olisi arvosteltava, sillä, jos niin olisi, jouduttaisiin eliminoimaan vaalipiirien olosuhteiden ja nimenomaan niiden asukasmäärän vaikutus vaalien tulokseen».

Katsoen siihen, että vuosien varrella laadituissa uudistussuunnitelmissa on sellaisia, joissa nämä pulmat on ratkaistu — ja nimenomaan »erämaa-edustuksen» säilyminen turvattu —, mietelmä tuntuu jotenkin arvoitukselliselta.

Silti on tietysti mahdollista punnita »vaalijärjestelmän suhteellisuuden oikeudenmukaisuutta» muiltakin puolilta, jos kerran pyritään suhteellisuuden kehittämiseen. Voidaan aloittaa vaikka siitä, jota jo Danielson ja Paasikivi pohtivat v. 1906 eduskunnan uudistamiskomitean mietintöön liittämässään vastalauseessa. Kysymys on siitä, onko paikallaan puhua valitsijakunnan mielipidejakaantumien mittaamisesta mielekkäällä tavalla, ellei niitä saada mahdollisimman täydellisenä kokonaisuutena selville. Tehokkaana keinona näkivät vastalauseen laatijat sen menettelyn, johon Belgiassa oli turvaututtu: äänestysvelvollisuuden eli vaalipakon. Meillä on kyllä tehty paljon vaalitoimitukseen osallistumisen helpottamiseksi lisäämällä äänestyspaikkoja sekä sallimalla äänestäminen sairaaloissa ja niihin verrattavissa laitoksissa ynnä ulkomailla. Mutta on tyydytty siihen, että vapaaehtoisesti ilmaistut mielipiteet riittävät — äänestämättä jättävä osa valitsijakunnasta, olipa se muuten miten suuri ja tärkeä tahansa, ei paina vaa'assa mitään.

* * *

Vaalijärjestelmän asema valtiollisten instituutioiden rakennelmassa on todella sikäli keskeinen, että menetelmän luonne vaikuttaa välittömästi äänestäjiin ja puolueoloihin sekä välillisesti edustuslaitokseen ja, tämän kautta, hallitukseen. Kaikki nämä heijastussuunnat osattiin ottaa huomioon aikaisemminkin pohdittaessa erilaisten vaalijärjestelmien tarkoituksenmukaisuutta — esimerkiksi meillä 1930-luvulla. Nykyään on luonnollisesti koottuna enemmän empiiristä havaintoainesta ja on myös tarjolla runsaammin uusia ratkaisuvaihtoehtoja kuin ennen satia. Onkin mahdollista turvautua tosiasioihin ja niiden lisäksi todennäköisyyksiin monessa sellaisessa kohdassa, missä varhemmin liikuttiin arvailujen — usein vielä keskenään ristiriitaisten arvailujen — varassa.

Vanhastaan on pidetty melkein kiistämättömänä totuutena, että vaalijärjestelmän avulla voidaan vaikuttaa siihen, kuinka useaan uomaan äänestäjäkunnan tahdonilmaisut jakautuvat. Maurice Duverger antaa miltei »todellisen sosiologisen lain» arvon väittämälleen, että yksivaiheinen enemmistövaali vie kohti kahden puolueen järjestelmää. Kaksivaiheinen enem-

mistövaali samoin kuin suhteelliset vaalit taas suosii monipuoluejärjestelmää, vaikka tämä ei ole aivan niin selvää ja yksiselitteistä kuin edellinen »laki».²

Jos asianlaita olisi niin kuin Duverger arvelee, olisi siis lainsäätäjällä tarjolla keinot vapauttaa kansakunta puoluehajanaisuudesta, jota niin yleisesti on totuttu pitämään vahingollisena. Se merkitsisi sitä, että puolueeksi järjestyneillä ryhmittymillä ei lopulta ole muuta kestäväää olemassaolon pohjaa kuin menestymisen mahdollisuus yleisissä vaaleissa. Silloin kun tämä menee tukkoon, puolue poistuu näyttämöltä. Toisaalta taas — näin olisi kai oletettava — valitsijakunnassa vallitsee jonkinlainen taipumus hajottaa mielipiteensä ja sen mukaisesti poliittinen tukensa niin moniin suuntiin, kuin vaalijärjestelmä, poliittisen menestyksen säätelijänä, sallii.

Vaalijärjestelmien vaikutuksen voi havaita olevan suurin piirtein sensuuntainen, kuin Duverger esittää. Mutta poikkeuksia päätrendeistä on paljon ja tärkeitä. Riittää viitata siihen, että on edelleen väkivaltaista leimata Englanti puhtaaksi kahden puolueen maaksi ja että suhteellista vaalitapaa noudattavassa Itävallassa äänestäjäkunnan valtaosa on jakanut kannatuksensa kahdelle suurpuolueelle. Silti on useissa maissa koettu, että mitä pitemmälle suhteellisuusperiaatetta toteutetaan, sitä enemmän vaalijärjestelmän vaikutus tuntuu äänestäjäkunnan reuna-alueilla herättäen toimintaan pieniä ryhmittymiä, joilla ei muuten ole itsenäisen esiintymisen mahdollisuutta. Siksi liittyy, niin paradoksaaliselta kuin se saattaa kuulostaa, useisiin suhteellisuuden kehittämistä koskeviin suunnitelmiin myös ns. sulkulukujärjestelmä, so. vaalimenestystä osoittavan kynnyksen asettaminen, jonka toiselle puolelle jääminen merkitsee putoamista paikkojenjaosta. Länsi-Saksassa omaksuttu systeemi, jossa on yhdistettynä enemmistö- ja suhteelliset vaalit sulkulukuineen, on ollut omiaan tukemaan puolueolojen vakiintumista, johtamatta silti kahden puolueen järjestelmään.

Kuinka suuressa määrin voidaan todella tehokkaasti ohjailta ja säädellä valitsijakunnan tahdon jakautumista ja organisoitumista vaalijärjestelmän avulla, on kaikesta huolimatta edelleen hyvin vaikeasti selitettävä kysymys. Monista maista saatu kokemus osoittaa, että on jakolinjoja, joiden merkitys on riippuvainen vaalimenetelmästä, mutta myös toisia, jotka kestävät silloinkin, kun niiltä supistuvat tai katoavat varsinaiset menestymisen mahdollisuudet — näitä dogmaattisuuteen taipuva teoreetikko sanoo mieluummin hänen kaavakuvaansa liittyviksi »erikoisolosuhteiksi». Tarvitaan runsaasti lisää historiallista, sosiologista ja psykologista tietoa, ennen kuin saadaan riittävästi ainesta minkään yleispätevän »lain» formuloimiseen — mikäli tämä koskaan onnistuuukaan.

Viime vuosikymmenien kuluessa erittäin vireästi harrastettu poliittisen sosiologian tutkimus on tuonut selvyyttä ihmisten äänestyskäyttäytymiseen

ja -tottumuksiin, moniin sellaisiin »lakeihin», jotka kilpailuoloissa ohjaavat suuria joukkoja äänestämään ennakolta ennustettavalla tavalla, samoin kuin eräisiin niistä, jotka saavat jotkin ryhmät jättämään äänestämättä. Kuitenkaan ei voida saavuttaa täyttä ennakkovarmuutta siitä, millä tavoin ihmiset käyttäytyvät kokonaan vaihtuneissa oloissa tai silloin, kun muuttunut valtiollinen järjestelmä asettaa heidän eteensä ennen näkemättömän vaihtoehdon vaihtoehtoja.³ Äskeiset New Yorkin pormestarinvaalit saivat erään tarkkailijan innostuneena väittämään, että vakiintuneina pidetyt poliittiset säännöt rikkoutuvat toinen toisensa jälkeen yhä itsetietoisemmaksi ja itseäisemmäksi käyvän äänestäjäkunnan käsissä». ⁴

Todellisuus on ihmeellisempi kuin sosiologia.

HUOMAUTUKSIA

- ¹ Puolassa luovuttiin v. 1956 tämän järjestelmän ahtaimmasta muodosta.
- ² Duverger, *Partis politiques*.
- ³ Runciman, *Social Science and Political Theory*.
- ⁴ James Reston, *The New York Times* 8. 1. 1965.